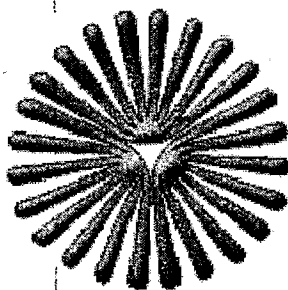

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱-۲۴۳

۸۷/۱/۱۰۵۰۱
۸۷/۱/۱۵

دانشگاه پیام نور

مرکز تبریز

دانشکده علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه

بدیع در هفت پیکر نظامی

مؤلف:

میر رحیم مرتضائی

استاد راهنما:

دکتر احمد محمدی

آذر ماه ۱۳۸۶

۱۰۰۴۳۳

دانشگاه پیام نور

مرکز تبریز

دانشکده علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه

بدیع در هفت پیکر نظامی

مؤلف:

میر رحیم مرتضائی

استاد راهنما:

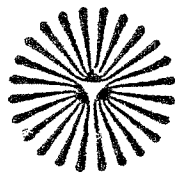
دکتر احمد محمدی

استاد مشاور:

میر نعمت اله موسوی

۱۳۸۷ / ۱۵ / ۷

آذر ماه ۱۳۸۶

دانشگاه پیام نور

بسمه تعالی

تصویب نامه پایان نامه

تاریخ _____
شماره _____
پوست _____

پایان نامه تحت عنوان: بدیع در هفت پیکر نظامی.

که توسط میر رحیم مرتضایی تهیه و به هیأت داوران ارائه گردیده است مورد تأیید می باشد.

تاریخ دفاع: ۱۳۸۶/۱۰/۱۵
نمره: ۵/۱۱۱ (مجموع درجه ارزشیابی: عالی)

اعضای هیأت داوران:

نام و نام خانوادگی	هیأت داوران	مرتبه علمی	امضاء
۱- آقای دکتر احمد محمدی	استاد راهنما	استادیار	
۲- آقای دکتر میرنعمت اله موسوی	استاد راهنمای همکار یا مشاور	استادیار	
۳- آقای دکتر احمد گلی	استاد ممتحن (داور)	استادیار	
۴- آقای دکتر علیرضا معین زاده	نماینده گروه آموزشی	استادیار	

(نمونه تصویب نامه پایان نامه)

سپاسگزاری

سپاس و ستایش خداوند جان آفرین را، که انسان را از خاک آفرید و او را اشرف مخلوقات قرار داد. خداوندی که پرستش فقط سزاوار اوست و خواستن جز از او گوارا نیست. خداوندی که کلامش اوج فصاحت است و بیانش نهایت بلاغت. خداوندی که بار دیگر توفیقم داد تا قدمی دیگر در کسب علم و ادب بردارم و در این راه دستم را گرفت که او بهترین یاریگر است و من از شکرگزاری الطاف بی نهایتش ناتوان.

از دست و زبان که برآید کز عهده ی شکرش بدر آید؟

دروود و سلام بر سرور انبیا و قافله سالار اولیا محمد مصطفی (ص)، و بر خاندان پاک (ع) و اصحابش باد. آن گوهرهای بلاغت که لؤلؤهای بدیع را در بندهایی از سخنان کوتاه و بلند به رشته کشیدند و با فروغ بینایی و بصیرت خویش، چراغ راه آیندگان گشتند.

ناشکری از زحمات معلمان و استادان و کفران زحمات حاملان علم و دانش بر خلاف خرد و ناقض رأی اهل بصیرت است و با عنایت به محتوای کلام « لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق » بدین وسیله سپاس و قدردانی خویش را نسبت به استادان ارجمند و عالم دانشگاه پیام نور مرکز تبریز ابراز می دارم بخصوص از استادان عزیز و گرامی، استاد محترم جناب آقای دکتر احمد محمدی که با حوصله و تدبیر، بنده را در این راه راهنمایی عالمانه فرمودند و گوهر فرصت خویش را در اختیار بنده نهادند و همچنین از استاد محترم جناب آقای دکتر میر نعمت اله موسوی که با راهنمایی های خود بنده را در تدوین این پایان نامه یاری فرمودند بی نهایت سپاسگزارم و طول عمرشان را در نهایت عزت و سلامت از خداوند متعال خواهانم.

از همسرم حمیده مردانی، که در طول دوران تحصیل من زحمات و مشکلات فراوانی را تحمل کردند و همواره مشوق و پشتیبان من در تمام مراحل تحصیلاتم بودند و نیز از آقای سعید صالحی که برای تایپ و چاپ این پایان نامه زحمات فراوانی کشیدند بی نهایت تقدیر و تشکر می نمایم.

روش تحقیق:

چون این تحقیق به روش مطالعه ی کتابخانه ای و موردی (هفت پیکر) صورت گرفته ست. بنابراین

در تهیه و تدوین آن مراحل زیر مورد نظر قرار گرفته است، که در ذیل به ترتیب به آنها اشاره می شود:

- ۱- مطالعه ی کلیه ی کتابهای مربوط به علم بدیع.
 - ۲- ارائه تعاریف و توضیحات کامل از کتب معروف علم بیان و بدیع.
 - ۳- فیش برداری از تمام شواهد موجد در هفت پیکر در موضوعات مختلف بدیع.
 - ۴- ذکر دقیق منابع و مآخذ تعاریف و توضیحات در رابطه با صنایع بدیعی.
 - ۵- تقسیم بندی صنایع بدیعی به دو بخش لفظی و معنوی.
 - ۶- مبنا قرار دادن کتاب «نگاهی تازه به بدیع» شمیسا در تقسیم بندی بخش ها و فصول.
 - ۷- جمع بندی نظرات مختلف استادان علم بدیع و مبنا قرار دادن نظر کسانی که در مورد آرایه ای نظر مشترک دارند.
 - ۸- آورده شماره بیت و شماره صفحه در آخر هر شاهد شعری بر مبنای کتاب هفت پیکر نظامی وحید دستگردی به تصحیح سعید حمیدیان.
 - ۹- مقایسه نسخه های مختلف هفت پیکر نظامی با نسخه مبنا (هفت پیکر نظامی، وحید دستگردی، تصحیح سعید حمیدیان).
 - ۱۰- آوردن ارجاعات منابع در پایان هر فصل.
- البته لازم به یادآوری است که در مقایسه کردن نسخه های مختلف کتاب هفت پیکر با نسخه مبنا از نظر بدیعی اختلاف خاصی دیده نشد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱..... مقدمه

بخش اول

بدیع لفظی

فصل اول: روش تسجیع

۱۰..... • سجع متوازن

۱۱..... • سجع متوازی

۱۲..... • سجع مطرف

۱۳..... • ترصیع

۱۵..... • موازنه

۱۸..... ارجاعات فصل اول

فصل دوم: روش تجنیس

۱۹..... • جناس تام

۲۳..... • جناس مرکب

۲۴..... • جناس مضارع

۲۶..... • جناس ناقص

۲۸..... • جناس لاحق و مطرف

۳۶..... • جناس خط یا جناس مصحّف

۳۹..... • جناس زاید

۵۰..... • جناس اشتقاق یا اقتضاب

۵۳..... • جناس لفظ

۵۴..... • جناس قلب

۵۵..... ارجاعات فصل دوم

فصل سوم: روش تکرار

۵۶..... • تکرار واک

۶۳..... • تکرار هجا

۶۴..... • تکرار واژه

۷۰..... • تکرار یا تکریر یا مکرر

- طرد و عكس ۷۴.....
- ارجاعات فصل سوم ۷۷.....
- جدول شماره ۱_ آمار كار كرد بدیع لفظی ۷۸.....

بخش دوم

بدیع معنوی

فصل اول: روش تشبیه

- اغراق ۸۰.....
- جمع ۸۴.....
- تفریق ۸۵.....
- جمع و تفریق ۸۶.....
- جمع با تقسیم ۸۷.....
- تجاهل العارف ۸۸.....
- ارسال المثل یا تمثیل ۸۹.....
- ارجاعات فصل اول ۹۳.....

فصل دوم: روش تناسب

- مراعات نظیر ۹۴.....
- جناس کلمات هم خانواده ۹۹.....
- تضاد ۱۰۵.....
- تلمیح ۱۱۱.....
- ارضاد و تسهیم ۱۱۶.....
- حشو ملیح ۱۱۹.....
- ازدواج یا مزاجت ۱۲۱.....
- ارجاعات فصل دوم ۱۲۴.....

فصل سوم: روش ایهام

- ایهام یا توریه ۱۲۵.....
- ایهام تناسب ۱۲۹.....
- ایهام تضاد ۱۳۲.....
- تبادر ۱۳۳.....
- استخدام ۱۳۵.....

ارجاعات فصل سوم ۱۳۶

فصل چهارم: روش ترتیب کلام

• لف و نشر ۱۳۷

• تقسیم ۱۳۹

• اعداد ۱۴۲

• تنسیق الصفات ۱۴۴

• التفات ۱۴۵

ارجاعات فصل چهارم ۱۴۶

فصل پنجم: تعلیل و توجیه و تکمله

• حسن تعلیل ۱۴۷

• سوال و جواب ۱۴۸

• ابداع ۱۵۰

• حس آمیزی ۱۵۲

• تجرید ۱۵۳

• متناقض نما ۱۵۴

ارجاعات فصل پنجم ۱۵۵

جدول شماره ۲_ آمار کارکرد بدیع معنوی در هفت پیکر نظامی ۱۵۶

بحث و نتیجه گیری ۱۵۷

پیوست ها ۱۵۸

منابع و مأخذ ۱۶۰

چکیده:

پایان نامه ی حاضر از یک مقدمه و متن اصلی شامل دو بخش بدیع لفظی و بدیع معنوی تشکیل شده است. بخش بدیع لفظی شامل سه فصل روش تسجیع، روش تجنیس، و روش تکرار است. و بخش بدیع معنوی شامل پنج فصل روش تشبیه، روش تناسب، ایهام، ترتیب کلام، تعلیل و توجیه و تکمله است. در هر بخش ابتدا تعریفی از موضوع بخش و سپس توضیحاتی در فصول مختلف مربوط به هر بخش با ذکر نمونه هایی از هفت پیکر نظامی بیان شده است و سپس جدولی از میزان کارکرد مقوله های مختلف هر فصل ارائه شده است. و در پایان، بحث و نتیجه گیری در مورد بدیع در هفت پیکر نظامی صورت گرفته است.

کلید واژه ها:

بدیع، هفت پیکر، نظامی

مقدمه:

از میان شاخه های گوناگون علوم ادبی علم بلاغت از کهن ترین علمی است که دقایق و ظرایف آن کاویده و آثار بزرگ و سترگ در تبیین و تحلیل زیبایی ها و چشم اندازهای هنری آن نگاشته شده است. متکلم فصیح و بلیغ باید به این دقایق و ظرایف ادبی توجه کند و حتی ناگزیر است که آنها را یاد بگیرد. گوینده و نویسنده در سایه ی آموختن علم بیان و به همراه آن دو علم دیگر، یعنی معانی و بدیع سخن خویش را نیکو و زیبا می سازد.

« بحث در مورد زیبایی های ادبی، از قدیم در میان ملل مختلف رواج داشته است و این بحث ها در یونان باستان منجر به تألیف آثاری مانند: «فن شعر» و «فن خطابه» توسط ارسطو شده است. در میان ملل دیگر نیز از تحقیقات و کتاب هایی در این زمینه اطلاعاتی در دست است. جاحظ در «البیان والتبیین» از کتابی به نام «کاروند» که در میان ایرانیان رواج بوده یاد می کند و می گوید: هر کس بخواند با رموز بلاغت آشنا شود و در علوم بلاغی پیشرفت کند باید کتاب کاروند فارسیان را بخواند. »

تحقیقات نشان می دهد که اعراب قبل از اسلام به ادب و شعر علاقه ی بسیار داشتند و پس از ظهور اسلام و نزول قرآن، بلاغت معجزه آسای این کتاب آسمانی به جریان بحث و نظر درباره علوم بلاغت آهنگ سریعتری بخشید. چون علم صرف برای نگرش در بنیاد واژه ها قرار داده شد و علم نحو، برای نگریستن در اعراب آنچه از واژه ها ترکیب یافته است. علم بیان هم برای ارزیابی و نگریستن به موقعیت این ترکیب، وضع شد علم بیان در مفهوم عام، شامل سه دانش معانی، بیان و بدیع است. نخستین تألیف مستقل در این زمینه کتاب «البدیع» ابن معتز (وفات ۲۹۲ هـ. ق) است که به سال ۲۷۴ هجری تألیف شده است وی در این کتاب از هفده صنعت بدیعی بحث کرده است.

« همزمان با ابن معتز و یا اندکی بعد از او قدامه ابن جعفر (وفات ۳۳۷ هـ. ق) رساله ای به نام «نقدالشعرا» تألیف کرد و کوشید تا حدی بلاغت عربی را با موازین بلاغت یونانی تلفیق کند.

نکته ی قابل توجه در این زمینه آن است که در بحث علوم بلاغی دو مکتب، یکی متوجه به سنت ها و دیگری متوجه به علوم بلاغت یونان پیدا شد که ابن معتز به گروه سنت گرایان و قدامه به بلاغت یونان توجه

داشت. برخورد این دومکتب، موجب شکوفایی بحث‌هایی مربوط به بلاغت شد و آثار متعددی در این زمینه نگاشته شد. مهمترین تحقیق در این زمینه، تحقیقات عبدالقاهر جرجانی (وفات ۴۷۱ یا ۴۷۴ هـ. ق.) است.^۲

بنیان‌گذار علم بدیع عبدالله بن معتز عباسی (وفات ۳۹۶ هـ. ق.) است. سپس قدامه بن جعفر، اثرش را در روزگار او پی‌گیری کرد و بر آن افزود. پس از او بسیاری چون ابی هلال عسگری (وفات ۳۹۵ هـ. ق.)، ابن رشیق قیروانی (وفات ۴۵۶ یا ۴۶۰ هـ. ق.)، ابن حجه حموی (وفات ۸۳۲ هـ. ق.) و غیره درباره‌ی بدیع کتاب نگاشته و بر انواع آن افزودند.

«در زبان فارسی، نخستین کتابی که در این زمینه باقی مانده «ترجمان البلاغه» از محمد بن عمرالرادویانی است. این کتاب احتمالاً در قرن پنجم هجری تألیف شده چرا که در آن تنها نام شاعران قرن چهارم و اوایل قرن پنجم آمده و نسخه‌ی منحصر به فرد آن در ۵۰۷ هجری استنساخ شده است.»^۳

در قرن ششم رشیدالدین وطواط (وفات ۵۷۳ هـ. ق.) کتاب حدائق السحر فی دقایق الشعر را تألیف کرد و طواط می‌خواسته مطالب ترجمان البلاغه را جرح و تعدیل کند و کاستی‌های آن را تکمیل کند. اما خود تحت تأثیر این اثر قرار گرفته است و کمتر توانسته است نکته‌ی تازه‌ای به آن بیفزاید.

مهمترین کتابی که به زبان فارسی در این زمینه تألیف شده «المعجم فی معاییر اشعار العجم» از شمس قیس رازی است که در حدود ۶۳۰ هجری تألیف شده است.

«در سال‌های ۱۲۸۲ تا ۱۲۸۸ شمس‌العلما (وفات ۱۳۰۵ هـ. ق.) کتاب مهم «إبداع البدایع» را تألیف کرد. این کتاب از جمله‌ی جامع‌ترین و کاملترین و بزرگترین کتب بدیع در زبان فارسی است. اخوان ثالث از این کتاب به عنوان مفصل‌ترین و آخرین تألیف معتبر فارسی در فن بدیع یاد می‌کند و در این کتاب ۲۲۰ عنوان بدیعی را بر شمرده که پیش از مولف این تعداد به ۱۵۰ نمی‌رسیده است.»^۴

به دنبال این‌ها کتاب‌های متعدد دیگری در این زمینه تألیف شده که به جدیدترین و امروزی‌ترین آنها چون فنون بلاغت و صناعات ادبی استاد همایی، موسیقی شعر دکتر شفیعی کدکنی، معانی و بیان دکتر شمیسا می‌رسیم که هر یک کوشیده‌اند تا با غور و باریک‌اندیشی در مقوله‌های بلاغی رمز و رازها و کرشمه‌های این علم را بشناسند و بشناسانند. بدیع در لغت چیزی است که بدون نمونه‌ی پیشین اختراع و ایجاد شده باشد و آن از «بداع الشیء و ابداعه» گرفته شده و مشتق گردیده یعنی بدون نمونه آن را اختراع کرد. و در اصطلاح علمی

است که بوسیله ی آن شیوه ها و امتیازهایی که بر زیبایی و خرمی سخن می افزاید و به آن جامه ی شکوه و رونق می پوشاند شناخته می شود، پس از هماهنگی سخن با مقتضای حال و آشکار بودن دلالت لفظی و معنوی آن بر آنچه از آن-اراده شده است.

بدیع شامل دو قسمت بدیع لفظی و بدیع معنوی است. بحث در آرایه هایی که موسیقی لفظی کلام را افزون می کنند یا به وجود می آورند موضوع بدیع لفظی و مطالعه در ابزاری که موسیقی معنوی کلام را به وجود می آورند موضوع بدیع معنوی است.

شرح حال نظامی و سبک نویسندگی او

« جمال الدین ابومحمد الیاس، یوسف بن زکی مؤید، یکی از بزرگترین شاعران و اندیشمندان ایرانی است. او در گنجه به دنیا آمد و اگر نگوییم تمام عمر خود، بیشتر عمر خود را در گنجه گذرانید. نظامی تخلص او بود به پاس دانش وسیع و ذکاوت او، عنوان احترام آمیز حکیم توسط دانشمندان و ادبا به او اعطا شد. از اشعار او پیداست که او نه تنها در ریاضی، ستاره شناسی، طب، حقوق، تاریخ و فلسفه بلکه در موسیقی و انواع هنر استاد بوده است. سروده ی او آمیزه ای از دستاوردهای ادبیات فارسی تا زمان خودش می باشد.

زندگینامه نویس های قدیمی و محققان جدید در مورد تاریخ دقیق تولد او حدود ۶ سال اختلاف دارند. یونسکو تاریخ ۱۱۴۱ را به عنوان تاریخ تولد او تأیید می کند و سال ۱۹۹۱ را به عنوان سال نظامی اعلام کرد. معمولاً در مورد شاعران درباری اطلاعات دقیق زندگینامه ای وجود دارد اما نظامی شاعر درباری نبود. او نگران از دست رفتن صداقت و شرافت با این گونه عملکرد بود و اساساً خواهان آزادی آفرینش هنری بود. او در حماسه عاشقانه استاد بود. در ادبیات پر احساس شهوانی او توضیح می دهد که چه چیزهایی محرک انسانها در انجام بعضی از رفتارها و کارهاست. و حماقت انسانها و غرور و سعادت آنها را همچنین کشمکش های آنها و امیال مهار نشدنی و مصائب شان را آشکار می کند.

اگر چه او برای تئاتر مطلب ننوشته است لیکن او را می توان به عنوان استاد نمایشنامه نویس به حساب آورد. طرح داستانهای عاشقانه او برای تقویت پیچیدگی های روانی داستان پی ریزی شده است. او در مثنوی خود انسانهای ساده را با همان بصیرت و شفقتی که در مورد قهرمانان شاهوار اعمال می کند تصویر می نماید.

اشعار او جزء بزرگترین اشعار خاور نزدیک و خاور میانه است. تعداد تقلیدهایی که از خمسه نظامی و یا شعرهای جداگانه خمسه صورت گرفته بی سابقه است. مشهورترین حماسه های او ۳ حماسه عاشقانه زیر است:

۱- خسرو و شیرین ۲- لیلی و مجنون ۳- هفت پیکر^۵

با توجه به اینکه موضوع پایان نامه که در مورد بدیع در هفت پیکر است از حماسه عاشقانه سوم که هفت پیکر است نکاتی در مقدمه بیان می گردد. هفت پیکر چهارمین و ظریف ترین و پیچیده ترین شعر خمسه نظامی است. و جستجوی خیره کننده لذا بدیع عشق است. همزمان آن را می توان شعری عرفانی به حساب آورد (تعبیر کرد). هفت داستان توسط هفت شاهزاده بیان می شود که می تواند به عنوان هفت مرتبه و منزلت زندگی انسان تا هفت جنبه از سرنوشت بشر تعبیر شود یا اینکه می توان آن را به عنوان هفت مرتبه طریقت عرفان به حساب آورد.

در کیهان شناسی اسلامی زمین بین هفت سیاره زیر قرار می گیرد: ماه، عطارد، زهره، خورشید، مریخ، مشتری و زحل که اینها عاملان خداوند بحساب می آیند و حرکتشان بر موجودات و حوادث روی زمین تأثیر می گذارند. نظامی همچنین به طور جدی معتقد است که وحدت دنیا در روابط ریاضی، هندسی و موسیقایی قابل درک است اعداد کلید یا راهنمای دنیای در هم بافته شده است. به خاطر اینکه از طریق اعداد کثرت به وحدت و تنافر به هارمونی تبدیل می شود. نظامی به این دلیل از عدد هفت استفاده می کند که این عدد در بین مردم مشرق زمین شاخص است و به این علت در هفت پیکر به عنوان درون مایه اصلی بکار می رود که هفت اولین عدد کامل و ایده ال اسلامی در نظر گرفته می شود.

« نظامی از شاعرانی است که بی شک باید او را در شمار ارکان شعر فارسی و از استادان مسلم این زبان دانست. وی از آن سخنگویان نیست که مانند فردوسی و سعدی توانست به ایجاد، تکمیل سبک و روش خاصی توفیق یابد. اگر چه داستان سرایی در زبان فارسی بوسیله نظامی شروع نشده و چنانکه دیده ایم از آغاز ادب فارسی سابقه داشته است. لیکن تنها شاعری که تا پایان قرن ششم توانست این نوع از شعر یعنی تمثیل را، در زبان فارسی به حد اعلای تکامل برساند، نظامی است. وی در انتخاب الفاظ و کلمات مناسب و ایجاد ترکیببات خاص تازه و ابداع و اختراع معانی و مضامین نو و دلپسند در هر مورد و تصویر جزئیات و نیروی تخیل و دقت در

وصف و ایجاد مناظر رائج و ریزه کاری در توصیف طبیعت و اشخاص و احوال، و بکاربردن تشبیهات و استعارات مطبوع و نو در شمار کسانی است که بعد از خود نظیری نیافته است.^۶

بدیع در هفت پیکر

« هفت پیکر یا بهرامنامه چهارمین منظومه نظامی از نظر ترتیب زمانی و یکی از دو شاهکار او (با خسرو و شیرین) از لحاظ کیفیت است. این دفتر را از جهت ساختار کلی و روال داستانی می توان به دو بخش متمایز تقسیم کرد: یکی بخش اول کتاب و آخر کتاب درباره رویدادهای مربوط به بهرام پنجم ساسانی از بدو ولادت تا مرگ رازگونه ی او که بر پایه ی روایتی تاریخ گونه است و دیگر بخش میانی که مرکب از هفت حکایت یا ایزود از زبان هفت همسر او از زمره ی حکایات عبرت انگیزی است که دختران پادشاهان هفت اقلیم (مطابق تقسیمات قدیم) برای بهرام نقل می کنند و تابع ساختار حکایات مشهور به هپتامرون (هفتگانه) و دیکامرون (دهگانه) و امثال این ها یعنی مجموعه قصه های مستقل است، این منظومه آمیزه ای از جنبه حماسی و غنایی است بدین معنی که بخش هفت گنبد تماماً دارای روح غنایی و تخیل رمانتیک است ولی بخش تاریخی گونه ی آن آمیزه ای جنبه حماسی و عناصر غنایی است.»^۷

در هفت پیکر زمین و آسمان و جلوه های جمال این دو با هم پیوند می یابد. از یک سو هفت گنبد است ساخته بر زمین و هفت روز و هفت رنگ و هفت اقلیم و هفت عروس که جملگی زمین است و از سوی دیگر نظیر قرار دادن اینها با هفت های آسمانی (چون هفت سیاره و هفت فلک) و واسطه این دو با همدیگر گنبدی است که چرخ زنان آهنگ عروج به گنبد دوار دارد. بطوری که این تضادها را می توان به روشنی در ابیات هفت پیکر دید و در جای جای این کتاب کلماتی مانند نیکی و بدی، خیر و شر، ظلم و عدل، شقاوت و شفقت، سپیدی و سیاهی، نور و سایه ماه و مهر، پیری و جوانی، پارسایی و عیاشی و ... به فراوانی دیده می شود.

برای مثال می توان به آرایه ی تضاد در هفت پیکر اشاره کرد که بیش از ۷۵۰ مورد بکار رفته است و اغلب تضادها هم در مورد مبارزه ی نیکی و نیک اندیشی با بدی و بدسگالی است و سرانجام آن پیروزی نیکی بر بدی است. برای مثال در این مورد می توان به داستان خیر و شر اشاره کرد.

البته با توجه به آرایه های لفظی و معنوی که در هفت پیکر به وفور دیده می شود می توان ادعا کرد که نظامی یک شاعر کاملاً بدیع گراست بطوریکه در سرتاسر هفت پیکر به جرئت می توان بیتی یافت که خالی از آرایه های ادبی باشد. و می توان گفت که نسبت به زمان خود نظامی بیش از هر شاعر دیگری به مسائل بدیعی توجه داشته و آرایه هایی مثل جناس تام که فقط دو کلمه ی گور و گور (گورخر و قبر) بیش از ۲۰ مورد در مقابل هم قرار داده که علاوه بر زیبایی لفظی آن می توان به توجه شاعر به دنیا و آخرت و مرگ و نیستی پس از آنهمه عیش و مستی و خوشگذرانی اشاره کرد.

یا در مورد آرایه ی ایهام و انواع آن که بیش از ۱۰۰ مورد به کار رفته و به لطف و شیرینی این کتاب گرانقدر افزوده است. تکرارهای هفت پیکر در جای خود بی نظیر است، هر چند که تکرار خسته کننده است ولی نظامی از این آرایه برای فهماندن موضوع به مخاطب خود و تاکید بر پندهای اخلاقی این داستان زیبا به زیبایی بهره جسته است. ویژگی مهم دیگری که در هفت پیکر است تنوع گرایبی نظامی است و می توان گفت که هیچ شاعری در سراسر پهنه ی ادب پارسی تا بدین حد تنوع را جانشین تکرار و تازگی اوصاف را جایگزین یکنواختی نکرده است.

ارجاعات مقدمه

۱. فنون ادبی، کامل احمد نژاد، ص ۷.
۲. معانی و بیان، جلیل تجلیل، ص ۹.
۳. فنون ادبی، کامل احمد نژاد، ص ۱۰.
۴. مجله رشد ادب فارسی، سال ۱۳۸۱، ذوالفقاری، ص ۲۸.
۵. ترجمه مقابله ای دایره المعارف اسلامی ادبیات فارسی، حمید قهرمانی، ص ۲۰۷ و ۲۰۸.
۶. تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح اله صفا، صص ۳۵۷ و ۳۵۸.
۷. مقدمه هفت پیکر نظامی، سعید حمیدیان، ص ۱.

بخش اول

بدیع لفظی

(روش تسجیع، تجنیس، تکرار)

بدیع لفظی

به ابزاری که جنبه ی لفظی دارند و موسیقی کلام را از نظر روابط آوایی به وجود می آورند یا افزون می کنند، صنعت لفظی می گویند.^۱

موسیقی لفظی کلام با سه روش زیر افزون می شود:

۱- روش هماهنگ سازی یا تسجیع ۲- روش هم جنس سازی یا تجنیس ۳- روش تکرار، هر کدام از این روش ها در سطح واژگان مصادیقی و در سطح جملات مصادیقی دیگر دارند که به هر کدام نامی نهاده اند و به مجموعه ی آن ها بدیع لفظی می گویند.

^۱ نگاهی تازه به بدیع، سیرس شمیسا، چاپ دوازدهم، ص ۱۲.

فصل اول

روش تسجیع

« روش تسجیع یکی از روشهایی است که با اعمال آن در سطح دو یا چند کلمه (یک جمله) یا در سطح دو یا چند جمله (کلام) موسیقی و هماهنگی به وجود می آید و یا موسیقی کلام افزونی می یابد. ^۱ »

« تسجیع آن است که سخن را با سجع بیاورند. سخنی که سجع دارد مسجّع و جمله های مشابه را قرینه می نامند. ^۲ »

از مصداق های روش تسجیع چنان است که واژه های پایانی قرینه ها در وزن یا حرف روی یا هر دو موافق باشند و جمع آنها را اسجاع می گویند.

« سجع بر سه گونه است: سجع متوازن، سجع مطرف، سجع متوازی. اصطلاح سجع و مسجّع بیشتر در نثر به کار می رود اما گاهی شعر را نیز مسجّع می سرایند و آن را شعر مسجّع می نامند. و آن در صورتی است که مصراع های ابیات آن از قرینه های مسجّع تشکیل شده باشد. ^۳ »

۱- سجع متوازن

چنان است که واژگان قرینه در وزن متفق و در حرف روی مختلف باشد. این نوع سجع معمولاً در شعر کاربرد ندارد مگر اینکه در مقابل هم باشند که در آن صورت آرایه ی موازنه ایجاد می کند. شواهد این نوع سجع در هفت پیکر در آرایه موازنه آورده شده است.